

УДК 341.485 (477) «1921/1923»

Чумаченко О. А.¹

Фурманов В. М.²

¹ канд. іст. наук, доц. НУ «Запорізька політехніка»

² студ. гр. Т-319 НУ «Запорізька політехніка»

ГОЛОДОМОР 1921-1923 РР. (ДО 100-РІЧЧЯ ТРАГЕДІЇ)

Післявоєнна господарська розруха, посуха 1921 р. та згубна для сільського господарства економічна політика більшовиків стали основними передумовами голоду 1921–1923 рр., що охопив основні хліборобські регіони колишньої Російської імперії – Поволжя, Північний Кавказ та південні губернії України. Катастрофічне загострення продовольчої кризи в УСРР було зумовлене підпорядкованістю формально незалежної республіки московському центру.

Виникнення цього лиха було зумовлене низкою соціально-економічних і політичних факторів: безперервними бойовими діями протягом семи років, дворічною посухою 1921-1922 рр. на півдні України, реквізиційною політикою більшовиків щодо хлібозаготівель, яка проводилась навіть у вражених посухою регіонах.

Перша світова війна підірвала продуктивні сили сільського господарства України. Продукція тваринництва та рільництва зменшилася майже на третину. У 1920 р. в Україні було зібрано лише 768,5 млн пудів зерна – менше половини середньорічного валового збору 1909–1913 рр., який складав 1,7 млрд пудів. Кількість великої рогатої худоби порівняно з 1916 р. скоротилася на 15,5 %.

Тваринництво й рільництво постраждали від військових дій та загальної мілітаризації економіки. До війська мобілізували найбільш працездатну

частину села – близько третини дорослого чоловічого населення. З них було вбито, поранено і потрапило у полон 1 млн 338 тис. осіб.

Поряд з негативними соціально-економічними наслідками війни вкрай погано позначалася на розвитку рільництва земельна невідповідність. Земельні переділи, які безперервно продовжувалися до 1923 р., призводили до скорочення засівних площ та погіршення їх обробітку. Окрім того, під час аграрної революції зменшилась кількість великих заможних селянських господарств, внаслідок чого впала товарність сільськогосподарського виробництва.

Криза сільського господарства позначилася на погіршенні харчування населення. Щоб забезпечити продовольством армію, партійно-державний апарат, робітників заводів за умов скорочення продуктивності й товарності сільськогосподарського виробництва, радянська влада заборонила торгівлю і вилучала продукти харчування у селян шляхом реквізицій, розміри яких визначалися потребами держави в продовольстві. Оскільки державне завдання на заготівлю хліба та іншої сільськогосподарської продукції «розверстувалося» по губерніях, повітах і волостях залежно від того, що і де можна було взяти, така хлібозаготовча політика отримала назву продрозкладки. Здійснювалася вона репресивними методами. За виконання завдання з хлібоздачі у кожному селі відповідала, як і під час кріпацтва, сільська громада, тобто діяла кругова порука селян. Руїнні наслідки продрозкладки перевищували навіть збитки, спричинені війною. Найбільший дефіцит селянських засівів виник не на території, де відбувалися основні воєнні дії (Одеська, Київська, Донецька, Катеринославська, Волинська і Подільська), а саме там, де активно виконувався план хлібозаготівель (Чернігівська, Полтавська, Харківська губернії). Продрозкладка незабаром поширилася майже на все, що виробляли селяни.

Тиск на українських селян розпочався уже в березні 1921 р., коли було оголошено «продтижневик» і тисячі комуністів та безпартійних робітників було мобілізовано у хлібозаготівельні загони, які скеровувалися на село. Завдяки посиленню репресивних заходів, інтенсивність хлібозаготівель в Україні зросла. У травні 1921 р. до Російської Федерації було відправлено 522 тис., у червні – 728 тис. пудів зерна. Норми хлібоздачі встановлювалися без урахування виснаження продовольчих запасів республіки.

Влітку 1921 р. радянські республіки вразила велика посуха, що своїми розмірами за попередні 100 років поступалася лише лихоліттям 1869, 1885 і 1891 років. Від неї повністю чи частково постраждала половина засівних площ радянських республік, зокрема, в УСРР – степові й частково лівобережні губернії. Під впливом цих факторів врожайність сільськогосподарських культур катастрофічно впала.

Інтенсивне викачування хліба з України в Росію призвело до недосіву в Україні. Окрім того, південь України спіткав новий неврожай. Посуха охопила 21 повіт. Розорений південь вимагав допомоги, але тиск на Україну не послаблювався. Тільки з серпня 1922 р. по січень 1923 р. у східні регіони республіки було надіслано 9 млн пудів хліба. До того ж центральний уряд зобов'язав українських керівників розпочати перерваний війною експорт хліба, щоб дістати валюту для відбудови господарства і зміцнення більшовицького режиму.

Злочинна соціальна політика уряду спричинила масове поширення голоду і вимирання голодуючих. Станом на 1 травня 1922 р. у 5-ти степових губерніях України голодувало 3 млн 709 тис. 556 осіб, або 35 % населення цього регіону. Кількість потребуючих допомоги в Україні досягла 6 млн 600 тис. осіб. Близько 40 % становили діти. Однак державну допомогу отримувало не більше 7,5 % голодуючих. У той же час у РСФРР частка голодуючих, які харчувались у пунктах громадського харчування, сягала 80 %. Станом на 1 вересня 1922 р. продовольчу допомогу за рахунок фонду допомоги голодуючим отримувало 425 тис. осіб. Ще 1,8 % млн. осіб допомогу забезпечували іноземні благодійні організації.

Точну цифру померлих від голоду в Україні не встановлено. Історики наводяться цифри від 235 тис. до 500 тис. осіб. Голод виявився фактором, який ефективніше за каральні експедиції втихомирив повстанців.